

Вахонєва Т.М.

доктор юридичних наук, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, м.Київ
tatiana_vah@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3495-3622>

СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Аналіз трудових прав працівників як необхідне передбачає розгляд їх в системі і взаємодії з іншими правами людини та громадянина правової, демократичної, соціальної держави Україна. Проблематика прав людини і громадянина була предметом досліджень усіх без винятку теоретиків права та переважної більшості вчених галузевих правових наук. Однак її важливість, різноманітність підходів до з'ясування сутності цих категорій, їх загальних та спеціальних ознак, обумовлює подальшу її актуальність. З'ясування загального поняття „права людини та громадянина” дозволить з найбільшою виваженістю і науковою обґрунтованістю підійти до визначення поняття трудових прав працівників.

Метою цієї статті є аналіз розповсюджених у науковій літературі думок та теорій щодо сутності прав та свобод людини і громадянина, і на цій основі вироблення власного їх розуміння, проведення між ними розмежування та визначення їх понять.

Наразі майже усі дослідники прав та свобод людини і громадянина єдині в тому, що вони мають природний характер, тобто надані індивіду від народження: держава ж повинна визнавати невід'ємність цих прав від людини і закріплювати їх нормативно з метою більшої забезпеченості та реалізації останніх учасниками суспільних відносин. Права людини, як відмічають дослідники, з давніх часів традиційно розуміються в сууго „особистісному” значенні – як статус чи природні, невід'ємні права і свободи особистості, індивіда”. Про

це писали свого часу і Г. Гроцій, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Д. Юм, К. Гельвецій, Д. Медисон, Т. Джеферсон, Т. Лейн, Е. Кабе, С. Сімон та багато інших мислителів минулих століть [1, с.45; 3, 53]. О.В. Петришин стверджує, що права і свободи людини і громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [2, с. 134,]. Спочатку виникають права людини, бо вона з ними народжується, а потім, вже об'єктивно право. Тому, права та свободи можуть і не мати ознак правових, як про це вказує дослідник, бо ще можуть бути не закріплені правовими нормами. Однак, це аж ніяк настільки не применшує їх роль, адже держава і право виникають потім, а відтак повинні у своїй діяльності керуватись невід'ємними та невідчужуваними правами і свободами людини. Звідси, держава у своїй правозахисній діяльності повинна керуватись не лише міжнародними стандартами, але й національними. Сьогодні визнання і юридична захищеність прав і свобод людини та громадянина справедливо вважається головною ознакою правової державності. Саме за цією ознакою сучасна демократія відрізняється від своїх історичних прототипів, стає більш виваженою і гуманною. Ст. 4 Конституції України [4] прямо позначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні

найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Таким чином, держава – це таке організаційно-інституційне утворення, продукт розвитку та життєдіяльності суспільства, який покликаний захистити природні права і свободи усіх і кожного. Держава – це лише частина громадянського суспільства, покликана забезпечувати вільний розвиток індивідів, які мешкають на її території. Спочатку виникла людина, потім суспільство, а потім держава. Держава і суспільство не тотожні поняття. Держава виокремилася з суспільства на певному ступені його зрілості. Суспільство – мати держави, відповідно держава – дитина суспільства, продукт суспільного розвитку. Яке суспільство, така і держава. Держава проявляє турботу про суспільство або, навпаки, паразитує або навіть руйнує суспільний організм. По мірі того як суспільство переходить у своєму поступовому розвитку від однієї формації до іншої, від нижчого ступеню до вищого, змінюється і держава. Вона також стає досконалішою та цивілізованішою” [5, с. 78].

З'ясування закономірностей співвідношення громадянського суспільства і держави дозволяє правильно проаналізувати увесь шлях, пройдений людством, зрозуміти сучасні проблеми прав і свобод людини та громадянина. Водночас відзначимо, що саме суспільство – це не просто певна сукупність індивідів. Це складний соціальний організм, продукт взаємодії людей, певна організація їх життя, пов'язана насамперед з виробництвом, обміном і споживанням життєвих благ. Суспільство – складна динамічна система зв'язку людей, об'єднаних різноманітними за природою і характером відносинами. Це така спільність індивідів, де діють вже не біологічні, а соціальні засади. Ця складна динамічна система взаємовідносин об'єктивно вимагає свого

впорядкування з тим, щоб забезпечити передбачуваність і стабільність найрізноманітніших процесів. Виникають різні форми впорядкування соціальних відносин і процесів. Найважливішими такими формами є держава і об'єктивне право. Ось чому забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним з найважливіших принципів правової системи організації і функціонування основних державно-правових інститутів, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб.

Отже, в будь-якій демократичній, правовій, соціальній державі права і свободи людини та громадянина складають найважливіший соціальний і політично-юридичний інститут, який об'єктивно є виміром досягнень даного суспільства, показником його зрілості, цивілізованості. Він є засобом доступу особистості до духовних і матеріальних благ, механізму влади, законним формам волевиявлення, реалізації своїх інтересів. Поряд з цим це обов'язкова умова удосконалення самого індивіда, зміцнення його статусу, достоїнства. У цьому зв'язку відмітимо, що пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави і особистості завжди було складною та багатоаспектною проблемою. Ці моделі прямо залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов. Однак, багато в чому вони визначались також владою, законами, правлячими класами, тобто факторами суб'єктивного порядку. Головне завдання в процесі створення оптимальних моделей взаємовідносин держави і особистості завжди полягало і полягає в установленні такої системи і такого порядку, коли особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал, а з іншого боку, визнавалися б і поважалися загальнодержавні цілі – те, що об'єднує усіх. Подібний баланс якраз і отримує своє виявлення в правах, свободах та обов'язках людини і громадянина. Саме тому високорозвинені країни і народи, світова спільність розглядають права людини

та їх захист в якості універсального ідеалу, основи прогресивного розвитку і розквіту суспільства, фактора сталості й стабільності суспільних процесів. Увесь сучасний світ рухається по цьому магістральному шляху. Досвід багатьох століть свідчить: нічого немає незмінного, крім природних і невід'ємних прав людини [3, с. 364].

П.М. Рабінович визначає права людини як певні можливості, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [6, с. 114]. Відтак, за думкою вчених, права – це певні можливості людини, тобто її спроможність діяти певним чином або ж утримуватися від певних вчинків з тим, аби забезпечити собі належне існування, розвиток, задоволення тих потреб, що сформувалися. Мабуть, поняття, подане вченими, набагато виграло б від того, якби в ньому більш конкретно було вказано на мету цих „можливостей людини” – задоволення потреб та інтересів людини. Такий підхід до розуміння прав і свобод людини дозволяє відзначити їх інструментальний, забезпечувальний характер.

Як ми засвідчилися, права людини і громадянина, їх генезис, соціальні корені, призначення, їх практична реалізація – одна з довічних проблем історичного, соціально-культурного розвитку суспільства, розвитку людства, що пройшла через тисячоліття і незмінно знаходилась у центрі уваги політичної, правової, морально-етичної, релігійної і філософської думки. У сучасному світі немає суспільства, в якому не використовувалося б, не культивувалося поняття права. Тому правильне розуміння явищ, що цим поняттям відображаються, набуває безпосередньо світоглядного значення. Світогляд людини не може бути повним і досконалим, якщо в ньому відсутні знання про сутність прав людини і громадянина. Однак визначення поняття останнього в правовій науці ще триває [7 с. 14].

Єдине, в чому сходяться більшість вчених, і ми про це вже відмічали, це те, що права і свободи людини мають природний характер, є невідчужуваними і невід'ємними від сутності і природи останньої. У цьому значенні права людини отримали високе суспільне визнання і мають якість історично знакової категорії. Розкриваючи свою природно-правову природу у визначеннях „невід'ємні”, „природні”, права людини поступово стали розумітись у загальноновизнаному для особистості юридичному значенні – у вигляді права на життя і здоров'я, права на честь і гідність, права на недоторканість і безпеку, право на свободу слова, право на творчість, права на свободу отримання і використання інформації, право на приватне життя, словом, у вигляді суб'єктивних прав – можливостей індивіда, невід'ємних від конкретної особистості. У ХХ-ХХІ століттях однією із загальних тенденцій розвитку інституту прав людини є його глобальна універсалізація. Про це свідчить, наприклад, те, що до найвизначніших договірних актів ООН з прав людини – Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації – приєдналися від 70 до 90 відсотків усіх держав світу, а заключний документ проведеної під егідою ООН 1993 року у Відні Всесвітньої конференції з прав людини підписали представники усіх 170 держав, котрі брали в ній участь [8, с. 13]. У змістовному аспекті зазначена тенденція знаходить прояв у тому, що нині абсолютна більшість держав: 1) визнали існування проблем здійснення і захисту невід'ємних, природних прав і свобод людини та необхідність поступового розв'язання таких проблем; 2) погодились з закріпленням у загальній декларації прав людини мінімально необхідного переліку назв прав і свобод як своєрідного пакета взірців, що на них має бути зорієнтовано політику кожної цивілізованої, демократичної держави; 3) домовились про створення міжнародних органів,

уповноважених відслідковувати стан дотримання прав людини у відповідних державах та піддавати його своєму контролю і впливу, а також дали згоду на виконання рекомендацій і рішень цих органів; 4) дійшла консенсусу щодо процедури розгляду питань, пов'язаних із порушенням прав людини в різних державах та визначенням заходів міжнародного реагування на такі порушення.

Проте в розвитку всесвітнього інституту прав людини досить рельєфно виявляється й інші – загальна тенденція, а саме: урізноманітнення конкретного змісту і обсягу прав людини, залежно від того, в якій країні вони мають реалізовуватись. Ця тенденція найчастіше знаходить свій прояв у процесі розв'я-

зання наступних питань: з'ясування сутності феномену прав людини та можливості визначення єдиного поняття даного феномену і законодавчого визначення кількості і конкретного змісту природних прав людини.

Таким чином, права і свободи людини пропонуємо визначити як систему природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб та інтересів, так і для духовного зростання. У свою чергу, поняття прав і свобод громадянина визначимо як систему закріплених в національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для нормальної життєдіяльності і розвитку.

Анотація

У статті досліджено проблематику прав людини і громадянина її важливість, різноманітність підходів до з'ясування сутності цих категорій, їх загальних та спеціальних ознак. Встановлено, що визнання і юридична захищеність прав і свобод людини та громадянина справедливо вважається головною ознакою правової державності. Зазначено, що з'ясування закономірностей співвідношення громадянського суспільства і держави дозволяє правильно проаналізувати увесь шлях, пройдений людством, зрозуміти сучасні проблеми прав і свобод людини та громадянина.

Автор статті на підставі аналізу положень національного законодавства та юридичної наукової літератури наголошує, що забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним з найважливіших принципів правової системи організації і функціонування основних державно-правових інститутів, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Крім цього зазначено, що розкриваючи свою природно-правову природу у визначеннях „невід'ємні”, „природні”, права людини поступово стали розумітись у загальновизнаному для особистості юридичному значенні – у вигляді права на життя і здоров'я, права на честь і гідність, права на недоторканість і безпеку, право на свободу слова, право на творчість, права на свободу отримання і використання інформації, право на приватне життя, словом, у вигляді суб'єктивних прав – можливостей індивіда, невід'ємних від конкретної особистості.

Автором зроблені висновки, що в будь-якій демократичній, правовій, соціальній державі права і свободи людини та громадянина складають найважливіший соціальний і політично-юридичний інститут, який об'єктивно є виміром досягнень даного суспільства, показником його зрілості, цивілізованості. Він є засобом доступу особистості до духовних і матеріальних благ, механізму влади, законним формам волевиявлення, реалізації своїх інтересів. Права і свободи людини визначено як систему природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб та інтересів, так і для духовного зростання. У свою чергу, поняття прав і свобод громадянина визначено як систему закріплених в національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для нормальної життєдіяльності і розвитку.

Ключові слова: права людини, державна політика, соціальна держава, соціальні відносини.

Vakhoniya T.M. The essence and concept of human and citizen rights and freedoms

The article examines the issue of human and citizen rights, its importance, the variety of approaches to clarifying the essence of these categories, their general and special features. It has been established that the recognition and legal protection of the rights and freedoms of a person and a citizen is rightly considered the main feature of legal statehood. It is noted that clarifying the regularities of the relationship between civil society and the state allows one to correctly analyze the entire path traveled by humanity, to understand the modern problems of the rights and freedoms of a person and a citizen.

The author of the article, based on the analysis of the provisions of national legislation and legal scientific literature, emphasizes that ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen is one of the most important principles of the legal system of the organization and functioning of the main state-legal institutions, state authorities, local governments, their officials and officials. In addition, it is stated that revealing their natural-legal nature in the definitions of «inalienable», «natural», human rights gradually began to be understood in the generally recognized legal meaning for an individual – in the form of the right to life and health, the right to honor and dignity, rights to inviolability and security, right to freedom of speech, right to creativity, right to freedom of receiving and using information, right to privacy, in short, in the form of subjective rights – individual capabilities, inseparable from a specific personality.

The author concluded that in any democratic, legal, social state, the rights and freedoms of a person and a citizen constitute the most important social and political-legal institution, which is objectively a measure of the achievements of a given society, an indicator of its maturity and civilization. It is a means of personal access to spiritual and material goods, the mechanism of power, legal forms of expression of will, realization of one's interests. Human rights and freedoms are defined as a system of natural, inalienable opportunities for a person, which he needs both to satisfy his vital needs and interests, and for spiritual growth. In turn, the concept of the rights and freedoms of a citizen is defined as a system of natural, inalienable opportunities for a person, necessary for normal life and development, enshrined in national legislation.

Key words: human rights, state policy, social state, social relations.

Список використаних джерел:

1. Безродний Є.Ф., Ковальчук Г.К., Масний О.С. Світова класична думка про державу і право: Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 400с.
2. Загальна теорія держави і права. За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 428 с.
3. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Ульянов О.І. Адміністративно-правовий захист міліцією прав громадян у сфері громадського порядку: Дис... канд. юрид. наук. – Одеса, 2002. – 180с.
6. Рабінович С. Поняття прав людини у природно-правовій думці неотомізму // *Вісник Академії правових наук*. – 2003. – № 32(1). – С. 114-124.
7. Шумак І. Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні // *Право України*. – 1999. – № 10. – С. 14-16.
8. Рабінович П.М. Права людини: діалектика універсалізації та урізноманітнення // *Вісник Академії правових наук*. 2001. № 4(27). С. 13-21.